

Utjecaj krize na promjene osobne potrošnje pojedinaca: sjećanje na krizu i odluke o potrošnji budućeg dohotka

The Influence of the Crisis on Changes in Personal Spending of Individuals: Remembering the Crisis and the Decisions on the Consumption of Future Income

MARKO ATELJ, univ. bacc. oec.
Prvostupnik Odjela za ekonomiju
Sveučilište u Zadru
m.atelj@net.hr

IVONA MIKULANDRA VOLIĆ, mag. oec.
Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju
Splitska 1, 23000 Zadar
Tel. +385 23 400-406
imvolic@unizd.hr

JOSIPA PERKOV, mag. math.
Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju
Splitska 1, 23000 Zadar
Tel. +385 23 400-406
jperkov@unizd.hr

Pregledni rad / *Review*

UDK / UDC: 338.124.4:366.1>(497.5)

Primljeno / Received: 23. veljače 2017. / February 23, 2017

Prihvaćeno za objavu / Accepted for publishing: 20. studenog 2017. / November 20, 2017

Sažetak: Utjecaj krize na promjenu i obilježja osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj predmet je brojnih istraživanja. Nastupanje krize sagledava se kao nepredviđen šok za potrošača i istražuje se u kojoj mjeri taj šok utječe na odluke vezane uz osobnu potrošnju i trošenje budućeg dohotka. No ostaje pitanje koliko dugo traje sjećanje na krizu i koliko vremena nakon završetka ili smanjenja intenziteta djelovanja krize, kriza i dalje utječe na odluke o potrošnji pojedinaca. U ovome radu anketnim istraživanjem 521 ispitanika istražuje se utječe li i dalje šok izazvan promjenama tečaja švicarskog franka na trenutačne kao i na odluke o potrošnji budućeg dohotka putem uzimanja kredita. Očekuju li pojedinci mogućnost ponovne pojave značajnih promjena tečaja i kamatne stope te donose li odluke o potrošnji budućeg dohotka u svjetlu tih očekivanja? Kako bi se ispitalo kako šok nastao promjenama tečaja švicarskog franka utječe na promjenu stava o kreditnom zaduživanju primijenjena je binarna logistička regresija. Rezultati pokazuju da je prirodni logaritam šanse da je na pojedinca šok imao utjecaja na stav o kreditnom zaduživanju pozitivno povezan s doživljajem šoka ($p < 0,001$) i negativno povezan s trenutačnom zaduženošću ($p < 0,001$).

Ključne riječi: teorija permanentnog dohotka, sjećanje na krizu, promjena tečaja švicarskog franka, binarna logistička regresija

Abstract: The impact of the crisis on the change and the characteristics of personal consumption in the Republic of Croatia is a subject of numerous studies. The emergence of the crisis is perceived as an

unforeseen shock to the consumer leading to a research about the extent that this shock had on decisions related to personal consumption and spending of future incomes. The question that remains is how long does the memory of the crisis lasts and how much time after the end of the crisis or its decrease it continues to affect decisions regarding the spending of individuals. In this paper, through a survey of 521 respondents, a research was conducted investigating whether the shock caused by the Swiss franc's exchange rate fluctuations is influencing current consumption or the spending of future income through the use of loans. Are individuals expecting a re-occurrence of significant exchange rate changes and interest rates and are they making decisions on spending future income in the light of these expectations? In order to examine how the shock caused by changes in the Swiss franc exchange rate affects opinions about loans a binary logistic regression was used. The results show that the natural logarithm of chance that an individual was affected by the shock relating to his attitude towards loans was positively associated with the shock experience ($p < 0.001$) and was negatively associated to the current debt ($p < 0.001$).

Key words: permanent income theory, crisis memory, Swiss franc exchange rate, binary logistic regression

1 Uvod

Interes znanstvenika za proučavanje posljedica gospodarske krize uočljiv je nakon pojave velike depresije (1929. – 1933.) koja je nastupila u Sjedinjenim Američkim Državama, a koja je svoje odjeke imala diljem svijeta. Galbraith (1975, 227) za veliku depresiju navodi da je „zbog straha što ga je izazvala u ljudima i zbog svojega učinka na njihovo ponašanje i postupke – zapravo najvažniji događaj našeg stoljeća – barem što se tiče Amerikanaca“ te da „među ljudima koji su proživjeli veliku depresiju malo je takvih koji se zbog toga nisu promijenili“. Od 1970. do 2008. godine, prema navodima Jurčića (2010),¹ svijet su pogodile 124 bankarske krize, 208 tečajnih kriza, 63 dužničke krize, 42 dvostruke i 10 trostrukih kriza. Od tada do danas posljedice gospodarskih kriza zaokupljaju pažnju istraživača te se među ostalim istražuje i utjecaj kriza na ponašanje potrošača, odnosno na njihove odluke o potrošnji budućeg dohotka. Istraživanja koja analiziraju utjecaj promjena dohotka na potrošnju dokazuju da ljudi reagiraju na krize i posljedične očekivane i neočekivane šokove zbog čega mijenjaju svoje ponašanje (Beckmann, 2012; Jappelli, Pistaferri, 2010), a promjene u ponašanju mogu trajati i dulje razdoblje čak i nakon prestanka djelovanja krize. Sjećanje na krizu utječe na ljude koji su patili zbog tog događaja, pogotovo ako je učinak krize bio financijske prirode (Bejar, 2012). Tako sjećanje građana na krizu, uz ostalo, utječe i na njihove odluke o budućoj potrošnji i načinu zaduživanja kod banaka (Beckmann, 2013; Porpiglia, 2015; Stix, 2013; Bejar et al., 2012).

Posljednja globalna gospodarska kriza, nazvana velikom recesijom, s posljedicama s kojima se gospodarstva diljem svijeta još uvijek suočavaju započela je 2007. godine kao financijska kriza, a s vremenom je zbog globaliziranog bankarskog sustava (Aiyar, 2012) prerasla u globalnu (Hurd, Rohwedder, 2010) gospodarsku krizu. Posljednja kriza dovela je u eurozoni do velike aprecijacije švicarskog franka, a uobičajeno objašnjenje za navedeno kretanje vrijednosti franka jest poimanje ove valute kao „sigurnog utočišta“ u vrijeme krize (Grise, Nitschka, 2015). Preljevanje financijskih stresova u zemljama poput Hrvatske najčešće se događa preko promjene tečaja (Dumičić, 2015) što se poglavito očitovalo u promjenama tečaja švicarskog franka za vrijeme posljednje krize.

Svrha je rada upozoriti na važnost sjećanja na krizu kao prediktorskog čimbenika pri donošenju odluka o potrošnji budućeg dohotka i uzimanju bankarskih zajmova. Cilj rada je ispitati utječe li šok nastao promjenama tečaja švicarskog franka na namjeru trošenja budućeg dohotka putem zaduživanja kod banaka. U veljači 2017. godine provedeno je anketno istraživanje u Zadru na uzorku od 521 ispitanika radi utvrđivanja odgovora na sljedeća istraživačka pitanja:

¹ Navedeni autor poziva se na IMF (2009). Initial Lessons of the Crisis.

- Utječe li šok izazvan promjenama tečaja švicarskog franka na trenutačne kao i na odluke o potrošnji budućeg dohotka putem uzimanja zajmova?
- Očekuju li pojedinci mogućnost ponovne pojave značajnih promjena tečaja i kamatne stope te donose li odluke o potrošnji budućeg dohotka u svjetlu tih očekivanja?

Rad se sastoji od pet poglavlja. U uvodnom dijelu rada uvodi se u problem istraživanja kao i ciljeve rada i istraživačka pitanja. U drugom dijelu rada unutar konceptualnog okvira obrađuje se utjecaj šokova na odluke o potrošnji. U ovom dijelu posebno je obrađen utjecaj Velike recesije na promjene dohotka i osobnu potrošnju i utjecaj promjena vrijednosti švicarskog franka na promjene potrošnje tekućeg dohotka u Hrvatskoj. Utjecaj krize na promjene potrošnje budućeg dohotka u Hrvatskoj obrađen je u trećem poglavlju. Četvrto poglavlje opisuje metodologiju primijenjenu prilikom istraživanja, a u petom poglavlju su izneseni rezultati anketnog istraživanja o utjecaju šoka izazvanog promjenama tečaja švicarskog franka na ponašanje potrošača te utjecaju krize na trošenje budućeg dohotka.

2 Konceptualni okvir

Kroz prizmu teorije permanentnog dohotka u nastavku je obrađen utjecaj krize i šokova na odluke o potrošnji. Pojavom velike recesije dolazi do promjena dohotka i osobne potrošnje kao što je navedeno u uvodu. Kao jedna od posljedica globalne krize jest i promjena vrijednosti švicarskog franka koja je imala utjecaj na potrošnju i promjenu budućeg dohotka potrošača, a što je detaljnije istraženo u nastavku.

2.1 Utjecaj šokova na odluke o potrošnji

Promjene odluka o osobnoj potrošnji i alokaciji izdataka koje su uzrokovane promjenama dohotka istraživali su Dobša et al. (2011), Aguiar et al. (2015), Hall et al. (1980) i ostali.² Brojni se autori kod istraživanja odluka o potrošnji (Dumičić et al., 2013; Jappelli, Pistaferri, 2010; Primiceri et al., 2009), kao i o utjecaju raznih šokova na odluke o potrošnji (Shea, 1995; Wolpin, 1982; Stephens, 2008) pozivaju na teoriju permanentnog dohotka koju je razvio Milton Friedman (1957). Proučavanjem istraživanja Dumičić et al. (2013), kao i Jappelli i Pistaferri (2010) te Primiceri et al. (2009) koji svoje polazište imaju u teoriji permanentnog dohotka potvrđuje se da kretanje osobne potrošnje ovisi o trenutačnom i budućem raspoloživom dohotku pojedinca.

Friedman (1957, 37), obrazlažući važnost permanentnog dohotka u istraživanju kretanja osobne potrošnje, kritizira dotadašnje sagledavanje distribucije dohotka te navodi da hipoteza permanentnog dohotka pokazuje „da su neke od najočiglednijih ujednačenih karakteristika izračunate regresije između potrošnje i prihoda jednostavno odraz neadekvatnosti mjerenog dohotka kao pokazatelja dugoročne potrošnje“. Blanchard (2005, 336) naglašava da se kod teorije permanentnog dohotka sagledava očekivani umjesto tekućeg dohotka jer „potrošači gledaju dalje od tekućeg dohotka“, a permanentni dohodak je prosječni dohodak koji potrošač očekuje da će primati u budućem razdoblju. U skladu s razvojem teorije permanentnog dohotka Milтона Friedmana, razvijena je i teorija životnog ciklusa potrošnje od Franca Modiglianija koja također govori o potrošnji i ponašanju potrošača tijekom životnog vijeka. Glavna teza ove teorije je da osobe zarađuju dohodak tijekom četrdesetak godina, a s obzirom na dulji životni vijek normalno je da troše većinu dohotka za vrijeme radnog vijeka do mirovine. Blanchard (2005, 336) sažeto iznosi osnovne postavke Friedmanove teorije navodeći da je permanentni dohodak „razina dohotka koju bi kućanstva ostvarivala kada se uklone privremeni ili kratkotrajni utjecaji kao što su vrijeme, kratkoročni poslovni ciklus ili neočekivani dobitak ili gubitak.

² O važnosti istraživanja osobne potrošnje kao makroekonomske varijable među prvima utvrdio je Keynes kroz funkciju potrošnje koja glasi $C = c_0 + c_1(Y - T)$, gdje je C osobna potrošnja, Y je dohodak, T porezi, c_0 autonomna potrošnja, a c_1 granična sklonost potrošnji iz raspoloživog dohotka ($Y - T$).

U skladu s teorijom permanentnog dohotka, potrošnja reagira prije svega na permanentni dohodak“. Tica i Rosan (2014, 5) u objašnjavanju funkcije permanentnog dohotka navode da će prema Friedmanovom analitičkom okviru teorije permanentnog dohotka, funkcija potrošnje u uvjetima izvjesnosti biti:

$$C = \frac{W_0}{n} + \frac{Y_1 - T_1}{n} + \frac{Y_2 - T_2}{n} + \dots + \frac{Y_n - T_n}{n} = \frac{W_0 + \sum_{t=1}^n (Y_t - T_t)}{n},$$

gdje W_0 predstavlja bogatstvo na početku razdoblja optimizacije, n je očekivan rok trajanja života, a potrošnja C je jednaka zbroju bogatstva W_0 i očekivanog raspoloživog dohotka do kraja života vijeka podijeljenog sa očekivanim trajanjem života n .

Kako nadalje navode Tica i Rosan (2014, 5) „prema Friedmanu potrošnja je jednaka prosječnom očekivanom dohotku od rada tijekom čitavog očekivanog trajanja života“. Blanchard (2005) nadopunjuje da je $C_t = C$ (ukupno bogatstvo $Y_{Lt} - T_t$)³ gdje je C_t osobna potrošnja u vremenu t , odnosno osobna potrošnja je rastuća funkcija ukupnog bogatstva, kao i rastuća funkcija tekućeg dohotka od rada nakon oporezivanja. Upravo ovaj zaključak predstavlja polazišnu osnovu za istraživanja koja proučavaju kako se prosječni očekivani dohodak od rada smanjuje da se smanjuje i trošenje sadašnjeg dohotka.

Koliko je velik utjecaj ukupnog bogatstva na osobnu potrošnju istražili su Carroll et al. (2011) koji su promatrali utjecaj šokova na osobnu potrošnju, a njihovo istraživanje je pokazalo da šokovi poput financijske krize imaju utjecaj na osobnu potrošnju, ali u dugom roku. Razlog tome je što potrošači ne doživljavaju krizu trenutačno, već s vremenom uočavaju promjene i mijenjaju svoje navike ako im je ugrožen permanentni dohodak.

U svojem radu o utjecaju promjene dohotka na potrošnju Jappelli i Pistaferri (2010) istražili su kako potrošnja reagira na promjene dohotka. Promjene dohotka su podijelili na očekivane i neočekivane promjene dohotka (šokove) i njihov utjecaj na potrošnju, što je vidljivo iz Slike 1.

Slika 1 Utjecaj promjene dohotka na potrošnju, preuzeto od Jappelli i Pistaferri, *The Consumption Response to Income Changes*, *Annu. Rev. Econ.* 2010. 2:479-506, 2010. (prijevod autora, 2017)

Jappelli i Pistaferri (2010, 502) došli su do zaključka da potrošači snažnije reagiraju na očekivane promjene dohotka, neovisno o tome jesu li te promjene pozitivne ili negativne te da na neočekivane promjene dohotka kao što je ugrožavanje permanentnog dohotka ili neki prolazni šok, reagiraju

³ Ukupno bogatstvo je zbroj neljudskog bogatstva – financijsko bogatstvo plus bogatstvo u nekretninama – i ljudskog bogatstva – sadašnje vrijednosti očekivanog dohotka od rada nakon oporezivanja.

slabije, ali da svejedno dolazi do smanjenja potrošnje. Prema ovom pristupu, potrošači jednako ne reaguju na sve dohodovne šokove i u radu će se pokušati utvrditi veza između konkretnog šoka i odluka o potrošnji. Nadalje, kako navodi Buturac et al. (2010, 670) da su „iskustva prijašnjih kriza po pojedinim regijama (azijska, meksička, ruska i ostala) ukazala na činjenicu da se jednom izgubljeno povjerenje potrošača vraća na svoju početnu razinu tek poslije više godina. To upućuje na zaključak da će potrošači i poslovni sektor ostati nepovjerljivi za svaki pozitivan pomak na tržištu i pritom će nastojati sagledati radi li se o kratkotrajnom, špekulativnom ili, pak, o dugoročnijem trendu. Prema ovom potrošači reaguju na šokove, ali utjecaj na buduće odluke ovisi o kakvom je trendu riječ.

Sjećanje građana na krizu, među ostalim, utječe i na njihove odluke o budućoj potrošnji i načinu zaduživanja kod banaka (Beckmann, 2013; Porpiglia, 2015; Stix, 2013; Bejar et al., 2012). Bejar et al. (2012, 38) navode da je u Španjolskoj 2008. godine „u vremenu financijske krize“ osobna potrošnja pala za 10 % zbog očekivanja vezanih uz buduće stanje gospodarstva. Sjećanje na krizu, primjerice na visoku inflaciju ima dugoročan učinak na povjerenje u valute i očekivanja o njihovoj stabilnosti (Beckmann i Scheiber, 2012). Kako je istražila Beckmann (2013, 2), stanovništvo Rumunjske bilo je jedno od onih koji su najteže pogođeni posljednjom globalnom financijskom krizom, no „sjećanje na bankovnu krizu tijekom tranzicije iz planske u tržišnu ekonomiju je jedan od onih čimbenika koji sve do sada potiču kućanstva da radije štede u gotovini negoli kod financijskih posrednika“.

2.1.1 Utjecaj velike recesije na promjene dohotka i osobnu potrošnju

Pojava globalne, u početku samo financijske krize, bio je neočekivani događaj koji je imao posljedice globalnih razmjera. Jurčić (2010) navodi da je „kriza nastala poslije dugog razdoblja (2002. – 2007.) brzoga kreditnoga rasta, malih premija za rizik, velike likvidnosti, rasta cijena imovine i 'napuhavanja' cijena nekretnina“. Autori poput Marjanović (2010) i Pavić et al. (2007) tvrde da je kriza započela u SAD-u radi tržišta nekretnina koje je u tom razdoblju naglo raslo uz nepromijenjene prihode građana što je uzrokovalo pucanje balona. Hipotekarni krediti su se odobrali bez puno pitanja i provjera kreditne sposobnosti i u onom trenutku kada su građani postali kreditno nesposobni za vraćanje duga nastao je problem vraćanja duga. Financijska kriza s vremenom je prešla u globalnu gospodarsku krizu koja je dobila i prigodni naziv „velika recesija“. Kako navodi Palley (2011, 16), „glavni razlog velike recesije je manjkava makroekonomska paradigma koja sada treba mjehuriće da bi gospodarstvo raslo. Financijska deregulacija i tržišni viškovi olakšali su pojavu mjehurića, ali te su uloge bile dio paradigme u tome što su potaknuli dug i porast cijena imovine koji su bili pokretači rasta potražnje“.

Prema Stix (2013), svjetska ekonomija pogođena globalnom krizom imala je značajan utjecaj na ponašanje potrošača i njihove buduće odluke o potrošnji. Potrošači pojavom krize više razmišljaju prilikom potrošnje i donose racionalnije odluke vezane za potrošnju i štednju. Hurd i Rohwedder (2010) u svojem istraživanju pokazuju da je gotovo 30 % kućanstava u SAD-u u dobi od 55 godina i više smanjila svoju potrošnju između 2007. i 2009. godine. Pojavom financijske krize 2007. godine na tržištu kredita dolazi do naglih promjena: pada kreditne sposobnosti građana i smanjivanja plasiranih kredita na tržištu.

2.1.2 Utjecaj promjena vrijednosti švicarskog franka na promjene potrošnje tekućeg dohotka u Hrvatskoj

Prema Državnom zavodu za statistiku (DZS), izdatci za potrošnju kućanstava podrazumijevaju novčanu i naturalnu potrošnju proizvoda i usluga koji služe za podmirivanje životnih potreba članova kućanstva. Prema klasifikaciji osobne potrošnje prema namjeni, izdatci za potrošnju razvrstani su u 12 glavnih skupina: hrana i bezalkoholna pića, alkoholna pića i duhan, odjeća i obuća, stanovanje i

potrošnja energenata, pokućstvo i oprema za kuću i redovito održavanje kuće, zdravstvo, prijevoz, komunikacije, rekreacija i kultura, obrazovanje, restorani i hoteli te razna dobra i usluge.⁴

Promjene osobne potrošnje u Hrvatskoj istraživali su Lovrinčević (2000), Nestić (2005), Bogović (2002) i Dumičić (2015). Za potrošnju kućanstava u Hrvatskoj, Nestić (2005) je utvrdio da se raspodjela dohotka u kućanstvima uvelike razlikuje od najbogatijih do najsiromašnijih pa je onda raspodjela pokazala osjetno manji rast dohodaka i potrošnje nego što pokazuju podaci iz nacionalnih računa, osobito u zemljama u razvoju.⁵ Bogović (2002) navodi negativne posljedice smanjenja osobne potrošnje kao što su „smanjenje proizvodnje određenih proizvodnih grana, posebno potrošnje trajnih potrošnih dobara, povećanje opće razine cijena na domaćem tržištu, porast potražnje za nekim proizvodima karakterističnim za niže razine životnog standarda, a što se posebno nepovoljno odražava na gospodarsku strukturu, opadanje motivacije zaposlenih i proizvodnosti rada, posebno kod radno intenzivnih djelatnosti“.

U rezultatima istraživanja o „Utjecaju promjene tečaja CHF na osobnu potrošnju građana Zadarske županije“ Atelj (2015) iznosi zaključak da su građani smanjili svoju osobnu potrošnju i da je do najvećeg pada došlo u odlascima u restorane, kulturi i rekreaciji, odlascima u kina i kazališta, kupnji nove odjeće i putovanjima.

Nadalje, smanjenje osobne potrošnje ne odražava se kroz stavke poput stanovanja i energenata, prijevoza, zdravstva itd. Za pretpostaviti je da je tome tako jer je teško smanjiti tu vrstu troškova zato što su to većinom fiksni troškovi, a što se tiče prijevoza, ljudi i dalje moraju nekako ići na posao, stoga tu ne mogu značajno uštedjeti. Hrana i piće isto tako su egzistencijalna, a način da se smanji potrošnja je kupnja jeftinijih proizvoda. Visok udio hrane i pića u osobnoj potrošnji povećava se za vrijeme krize i jedan je od pokazatelja siromaštva određene zemlje.

Naime, udio hrane i bezalkoholnih pića u prosječnom godišnjem izdatku kućanstva jedan je od pokazatelja razvijenosti nekoga gospodarstva. Visok udio hrane i bezalkoholnih pića u ukupnoj potrošnji obično imaju zemlje s nižim BDP-om. Prema Brčić-Stipčević et al. (2010), u Hrvatskoj je 2008. godine 32 % prosječnoga godišnjeg izdatka za potrošnju po kućanstvu u 2008. godini otpalo na hranu i bezalkoholna pića,⁶ dok je npr. u Sloveniji izdatak za prehranu samo 18 % ukupne potrošnje.

Preljevanjem globalne gospodarske krize u Hrvatsku dolazi i do rasta tečaja švicarskog franka koji je bio dodatni udarac za kreditno zadužene građane. Problemi s kojim su se suočili kreditno zaduženi građani u Hrvatskoj predmet su istraživanja Rodik (2012), Dumičić et al. (2013), Atelj (2015) i dr. U tim se radovima analizira kako je rast tečaja švicarskog franka utjecao na povećanje iznosa rate kredita za kreditno zadužene građane i rast kamatnih stopa. Kako je vidljivo iz Grafa 1. vrijednost švicarskog franka (CHF) je rasla nakon 2009. godine i prema Prohaski (2013) upravo su krediti u švicarskim francima činili najveći udio loših kredita u ukupno plasiranim kreditima stanovništvu.

Prvo značajno povećanje vrijednosti švicarskog franka nastupilo je potkraj 2011. godine. Vlada Republike Hrvatske potkraj 2011. godine je kao odgovor na nastalu situaciju ponudila konverziju kredita nominiranih u švicarskim francima u eurske ili kunske kredite. Ova odluka Vlade imala je slabo prihvaćanje kreditnih dužnika, ali je privremeno smirila javnost do daljnjeg rasta vrijednosti tečaja švicarskog franka. Novi pritisci na rast vrijednosti franka pojavili su se u drugoj polovici 2014. godine. Kamatna stopa za dužnike u švicarskom franku fiksirala se na razini od 3,23 % i tom mjerom se olakšao položaj kreditnih dužnika.

⁴ Ostala dobra i usluge – uključuje izdatke za proizvode i usluge za osobnu njegu, kupnju osobnih predmeta, plaćanje usluga socijalne skrbi (npr. domovi za starije), izdatke za usluge osiguranja, financijske i ostale usluge prema DZS-u, Analiza potrošnje kućanstva, 2014.

⁵ Nestić (2005) objašnjava da se razlika pripisuje izbjegavanju odgovora o dohocima iz sive ekonomije, podejnjivanju potrošnje koja se ne smatra društveno poželjnom (alkohol, duhan, kladenje) ili propuštanju obuhvata najviših dohodaka, koji često najbrže rastu u fazi uzleta u zemljama u razvoju.

⁶ DZS, Osnovne karakteristike potrošnje kućanstva, 2009.

Graf 1 Kretanje vrijednosti švicarskog franka prema kuni u razdoblju od 01. siječnja 2007. do 01. siječnja 2016.

Izvor: Izrada autora prema podacima HNB-a (2017)

Najveća promjena dogodila se 15. siječnja 2015. kada je švicarski franak u samo jedan dan porastao sa 6,39 HRK na 7,40 HRK, zbog odluke Švicarske narodne banke o prestanku vezivanja franka uz euro, a za koji je bila vezana od 6. rujna 2011. Za dužnike to je značilo da sada vraćaju puno veće rate kredita nego što su prvotno imali. Vlada Republike Hrvatske je u siječnju 2015. godine kao odgovor na novonastalu situaciju fiksirala tečaj švicarskog franka na 6,39 HRK na razdoblje od godinu dana. Navedene mjere trebale su ublažiti i djelomično ukloniti šok koji je nastao promjenom tečaja švicarskog franka te odagnati strah kreditnih dužnika vezan uz vrijednost njihova sadašnjeg dohotka kao i sadašnju vrijednost njihova budućeg dohotka.

2.2 Utjecaj krize na promjene potrošnje budućeg dohotka u Hrvatskoj

Promjene osobne potrošnje u Hrvatskoj mogu se očitati i kroz pad plasiranih kredita banaka nakon 2008. godine. Nepovjerenje građana u vezi s podizanjem kredita vidljivo je iz pada plasiranih kredita nakon financijske krize. Iz statističkih podataka Hrvatske narodne banke (HNB) o pokazateljima poslovanja kreditnih institucija uočava se da je npr. iz plasiranih kredita za kupnju automobila u Hrvatskoj 2009. godine ukupna vrijednost (u tisućama kuna) iznosila 8.499,986 kn, a 2015. godine je pala na 1.173.288 kn. Ovaj podatak upućuje na pad kreditne aktivnosti banaka i pad kreditne sposobnosti građana. Potrošači imaju probleme s većim ratama kredita i samim time s otplatom kredita.⁷

⁷ HNB, statistički izvještaji dostupno na <https://www.hnb.hr/statistika/statisticki-podaci/financijski-sektor/druge-monetarne-financijske-institucije/kreditne-institucije/pokazatelji-poslovanja-kreditnih-institucija>

Kategorija potrošača koja je bila posebno pogođena krizom su građani kreditno zaduženi u švicarskim francima i eurima. Zbog kredita s valutnom klauzulom u švicarskom franku i eurima i rasta kamatne stope, promjene u anuitetima kredita su utjecale na kreditno zadužene građane u Hrvatskoj jer su plaćali veće kamate i rate kredita kako je istražila Rodik (2012). Nakon ove pojave dolazi do kreditnog loma na tržištu kredita u Hrvatskoj. U radu Dumičić et al. (2011) istražena je neravnoteža ponude i potražnje na tržištu kredita i razdoblje kreditnog loma, a autori dolaze do zaključka da je nastao višak ponude kredita, odnosno pad potražnje za istima. Dumičić et al. (2011, 14) zaključuju da je do kreditnog loma došlo „prije svega zbog naglog povećanja potražnje za kreditima, a tek zatim zbog smanjenja ponude kredita. Povećanje potražnje za domaćim kreditima u drugoj polovici 2008. godine posljedica je kratkoročno otežanog pristupa vanjskim tržištima kredita zbog financijske krize bez obzira na više kamatne stope i pad ukupnog dohotka. Zbog ulaska Hrvatske u recesiju povećao se rizik neotplate kredita, pa su se banke počele suzdržavati od davanja kredita“.

Naime, u skladu s teorijom permanentnog dohotka pretpostavlja se da su kreditno zaduženi građani u Hrvatskoj prilikom podizanja kredita, odluke o potrošnji temeljili na tekućem dohotku i očekivanju budućeg dohotka na temelju kojeg su podigli kredit. Prilikom podizanja kredita građani su se smatrali kreditno sposobnima ako im rata kredita nije prelazila jednu trećinu ukupnih primanja i na temelju toga su se odobrali povoljniji krediti u švicarskim francima kako je istražila Rodik (2012, 18). U tim trenucima građani nisu bili upoznati s rizikom promjene tečaja strane valute, u ovom slučaju švicarskog franka,⁸ koja bi za njih mogla imati učinak na raspoloživi dohodak. Ovu tvrdnju potvrđuje Pranjić (2014, 30) koji navodi da su građani prilikom podizanja kredita bili neinformirani, odnosno slabo upoznati s rizikom koji nose krediti s valutnom klauzulom i da su povrijeđena njihova potrošačka prava zbog kojih se uzrokuje značajna neravnoteža u pravima i obvezama ugovornih strana na njihovu štetu. Budući dohodak građana kreditno zaduženih u švicarskim francima smanjio se aprecijacijom švicarskog franka jer su im porasle rate kredita koje moraju otplaćivati i samim tim smanjio se njihov raspoloživi dohodak. Promjenom stalnog dohotka građani su prisiljeni mijenjati svoju potrošnju u skladu s nastalim promjenama u visini permanentnog dohotka. Kako je promjena švicarskog franka nepredviđeni događaj za kreditno zadužene građane, oni nisu očekivali taj izvanredan događaj i nisu bili pripremljeni za to.

U svojem istraživanju Rodik (2012) je istražila kreditnu zaduženost i pad životnog standarda u Hrvatskoj uzrokovan promjenama vrijednosti švicarskog franka. Polazeći od navedene podjele u poglavlju o utjecaju šokova na odluke o potrošnji koju su iznijeli Jappelli i Pistaferri (2010, 502) nameće se pitanje očekuju li pojedinci u Hrvatskoj ponavljanje ovakvih šokova koji će dovesti do pada dohotka. Vide li hrvatski potrošači ovu vrstu šoka kao sporadični događaj ili permanentnu prijetnju?

Iz podataka o potrošnji kućanstava i stopi siromaštva Šućur (2014) je istražio problem siromaštva u Hrvatskoj uzrokovan promjenama rasta rata kredita. Prema Radman Peši et al. (2015, p.105) rast kamatnih stopa spomenutih kredita uzrokuje smanjenje raspoloživog dohotka stanovništva što dovodi do smanjenja potrošnje i u konačnici produbljanja krize. U konačnici, građani raspoložuju s manjim raspoloživim dohotkom i to se najviše odražava na njihovu osobnu potrošnju.

U istraživanju o utjecaju promjene tečaja švicarskog franka na kreditno zadužene građane u Zadarskoj županiji (Atelj, 2015) istražene su promjene osobne potrošnje. U istraživanju (Atelj, 41) čak 64 % ispitanika odgovorilo je kako ne očekuje povećanje osobnog dohotka u budućnosti. Ovaj zaključak se može povezati s utjecajem krize na kreditno zadužene građane u Španjolskoj o kojima su istražili Bejar et al. (2012) i naveli da je financijska kriza prisilila mnoge potrošače da promijene svoje životne stilove i mentalitet. Trenutačni prihodi i rashodi, uz nesigurnost budućnosti, promijenili su ponašanje potrošača. U daljnjem tekstu prikazani su metodologija i rezultati istraživanja.

⁸ Pribisalić et al. (2015, 301) navode da je u srpnju 2005. godine u Hrvatskom saboru guverner (tada zamjenik) HNB-a Boris Vujčić upozoravao da HNB ne može osiguravati stabilnost tečaja CHF prema hrvatskoj kuni „već isključivo osigurava stabilnost eura, dok su sve ostale valute podložne globalnim kretanjima. U tom smislu je istaknuo da klijenti trebaju biti svjesni rizika pri uzimanju takvih kredita. Iako su mediji prenijeli njegove riječi, kasnija reakcija bila je napad medija i javnosti da on zapravo želi spriječiti građane prilikom uzimanja 'povoljnijih kredita' tjerajući ih na one s 'lošijim' uvjetima.“

3 Metodologija

Anketnim istraživanjem je tijekom veljače 2017. godine bilo obuhvaćeno 525 ispitanika od čega je 521 valjano ispunjena anketa korištena u analizi. Ispitanici su anketirani usmenim (20 %) i pismenim putem. Za anketu usmenim putem odabrani su slučajni dani u tjednu (četvrtak, petak i subota) u gradu Zadru, ispred OTP banke i trgovačkog centra Supernova Zadar, a ispitanici su odabrani prigodnim uzorkovanjem uz kriterij da su stariji od 18 godina koji su ili zaposleni ili umirovljeni. Ovo ograničenje je odabrano da bi se osiguralo da uzorak uključuje samo one ispitanike koji se suočavaju s odlukom vezanom uz novo kreditno zaduženje. Pismeno ispitivanje provedeno je putem web anketiranja radi brzine prikupljanja podataka i niskih troškova iako se takvi rezultati prema Dumičić et al. (2009) teško mogu poopćavati zbog suženog okvira izbora ispitanika. Anketni upitnik je kreiran putem usluge Google dokumenti (Google Docs) i distribuiran je putem interneta na sljedeći način: objavljen je na Facebooku u studentskim grupama (studenti su zamoljeni da prosljede anketu svojim roditeljima), prosljeđen je članovima Udruge Franak i odabranim poznicima.

Anketni upitnik se sastojao od tri skupine pitanja. Prva skupina pitanja prikupljala je podatke o odabranim socio-demografskim karakteristikama ispitanika: spol, dob, obrazovanje i mjesečni dohodak. Druga skupina pitanja je prikupljala podatke o sadašnjoj zaduženosti ispitanika te u kojoj valuti jest njihovo zaduženje. Zadnja skupina pitanja prikupljala je pitanja o namjerama ispitanika vezanim uz novo kreditno zaduženje i procjene utjecaja raznih čimbenika na trošenje budućeg dohotka. Ovaj dio sadržavao je i pitanja usmjerena na sjećanje ispitanika na šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka te o budućoj odluci zaduživanja u stranoj valuti.

Da bi se ispitalo kako šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka utječe na promjenu stava o kreditnom zaduživanju (binarna varijabla: 1 = da, 0 = ne) korištena je binarna logistička regresija. Prema Peng et al. (2002), logistička regresija je općenito prikladna za opisivanje i testiranje hipoteza o vezama između binarne zavisne varijable i jedne ili više kvalitativnih i/ili kvantitativnih varijabli. Interpretacija rezultata odnosi se na omjere šansi za kvalitativne i kvantitativne prediktore. Zavisna varijabla je prirodni logaritam omjera šansi, a prediktorske varijable su: spol, dob, razina obrazovanja, mjesečni dohodak, kreditna zaduženost i doživljaj šoka nastao promjenom tečaja švicarskog franka. U slučaju binarne prediktorske varijable, npr. kreditna zaduženost (da = 1, ne = 0), omjer šansi u binarnoj logističkoj regresiji pokazuje koliko puta je veća vjerojatnost da je šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka utjecao na promjenu stava o kreditnom zaduživanju kod osoba koje su kreditno zadužene nego kod onih koji nisu zaduženi. „Ukoliko je riječ o varijabli s više modaliteta, onda se omjer šansi odnosi na referentnu kategoriju koja se može proizvoljno odabrati između prve i zadnje kategorije određene varijable“ navode Mrnjava i Bečić (2014).

Osnovni model binarne logističke distribucije je:

$$\text{logit}(y) = \ln\left(\frac{P}{1-P}\right) = \beta_0 + \sum_{i,j} \beta_i X_{ij} \quad (1)$$

gdje je P vjerojatnost za $y = 1$ (da). Šanse da će $y_i = 1$ se dobiju pomoću $\exp(\text{logit})$, a vjerojatnosti pomoću izraza $\exp(\text{logit})/[1 + \exp(\text{logit})]$ navodi Mood (2010). Logistička regresijska analiza je izrađena u statističkom softveru STATISTICA (ver 7) u Windows 10 okruženju (rezultati analize prikazani su u Tablici 5.).

4 Rezultati

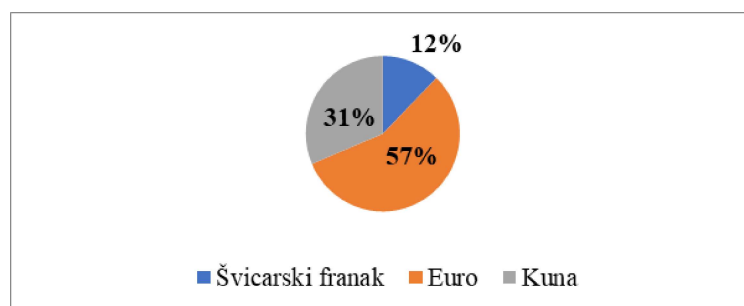
Rezultati anketnog istraživanja prikazuju deskriptivnu statistiku, parametrijske i neparametrijske testove i binarnu logističku regresiju. Analiza nominalnih i ordinalnih varijabli provedena je hi-

kvadrat testom, a omjerne varijable z-testom uz razinu signifikatnosti od 5 % za sve testove. Karakteristike uzorka i promatranih varijabli prikazane su Tablicom 1.

Tablica 1 Karakteristike uzorka i varijable u modelu
Izvor: izrada autora (2017)

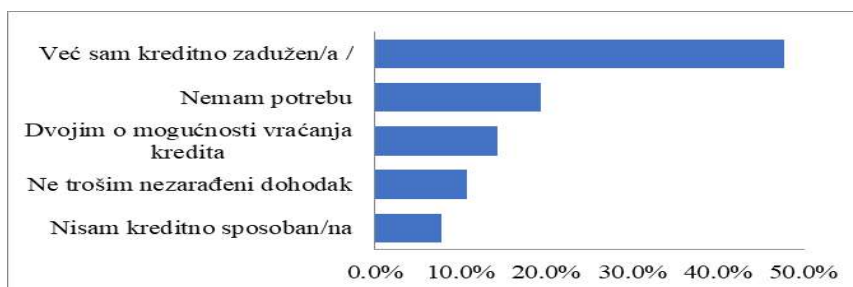
Oznaka	Varijabla	Modaliteti	Frekvencija	Min.	Mak.	Prosjek	St. dev.
x1	Spol	Muškarci	46,3%				
		Žene	53,7%				
x2	Dob	19 – 28	19,8%	19	78	40,7	11,6
		29 – 38	24,8%				
		39 – 48	30,7%				
		49 – 58	18,7%				
		59 – 78	6,1%				
x3	Obrazovanje	Osnovna škola	1,1%				
		Srednja škola	48,6%				
		Viša škola/Fakultet	42,7%				
		Magisterij/Doktorat	7,6%				
x4	mjesečni dohodak	< 3.000,00kn	17,5%				
		3.000,00kn-5.000,00kn	28,8%				
		5.000,00kn-6.500,00kn	22,1%				
		> 6.500,00kn	31,6%				
x5	Kreditna zaduženost	Ne	30,1%				
		Da (HRK)	21,9%				
		Da (€)	39,4%				
		Da (CHF)	8,6%				
x6	Doživljaj šoka	Šok koji je ponovno izgledan u budućnosti	84,4%				
		prolazan šok	15,6%				
y	Utjecaj zaduživanja	Da	77,5%				
		Ne	22,5%				

Ispitanici su uglavnom bili kreditno zaduženi (69,9 %), a valute u kojima su zaduženi prikazani su na Slici 1.

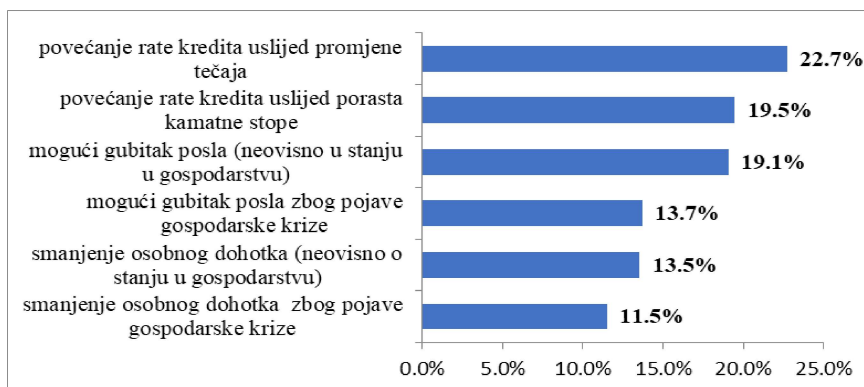
Slika 1 Valuta zaduženosti
Izvor: izrada autora (2017)

Na pitanje namjeravaju li se ponovno kreditno zadužiti u skorije vrijeme, njih 77,9 % je odgovorilo negativno, a čimbenici koji utječu na takav stav prikazan je na Slici 2.

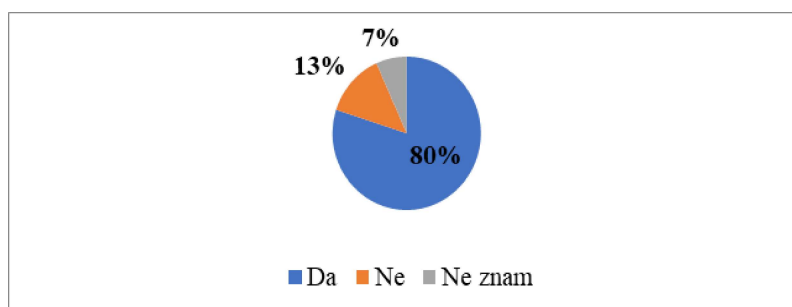
Slika 2 Čimbenici koji utječu na odluku o novom kreditnom zaduživanju
Izvor: izrada autora (2017)

Odgovori ispitanika koji dvoje o mogućnosti otplate novog kredita prikazani su na Slici 3.

Slika 3 Razlozi dvojbe oko mogućnosti otplate novog kredita
Izvor: izrada autora (2017)

Nadalje, 63 % ispitanika iskazalo je da ne bi bili skloniji kreditnom zaduženju da je uveden euro kao sredstvo plaćanja u Hrvatskoj, dok 16 % ispitanika misli da bi zamjena kune eurom kao sredstvom plaćanja u Hrvatskoj otklonio rizik neotplate kredita. Odgovori ispitanika na pitanje jesu li nakon financijske krize razmišljali opreznije prilikom potrošnje prikazani su na Slici 4.

Slika 4 Utjecaj financijske krize na potrošnju
Izvor: izrada autora (2017)

Hi-kvadrat test korišten je pet puta za testiranje nulte hipoteze o povezanosti između zavisne varijable i sljedećih pojedinih kvalitativnih varijabli: spol, obrazovanje, mjesečni dohodak, kreditna zaduženost i doživljaj šoka. Rezultat pojedinih testova prikazan je u Tablici 2.

Tablica 2 Rezultat hi-kvadrat testova

Izvor: izrada autora (2017)

		Utjecaj zaduživanje		Hi-kvadrat	p-vrijednost	odluka
		DA	NE			
<i>Spol</i>	Ženski	75,1%	24,9%	$\chi^2 = 2,11$	$p > 0,05$	Odbacuje se H_0
	Muški	80,4%	19,6%			
<i>Obrazovanje</i>	Osnovna škola	66,7%	33,3%	$\chi^2 = 1,17$	$p > 0,05$	Odbacuje se H_0
	Srednja škola	78,4%	21,6%			
	Viša škola/Fakultet	77,7%	22,3%			
	Magisterij/Doktorat	72,5%	27,5%			
<i>Mjesečni dohodak</i>	< 3.000,00kn	65,2%	34,8%	$\chi^2 = 17,26$	$p < 0,001$	Ne odbacuje se H_0
	3.000,00kn-5.000,00kn	73,5%	26,5%			
	5.000,00kn-6.500,00kn	78,5%	22,5%			
	> 6.500,00kn	87,4%	12,6%			
<i>Kreditna zaduženost</i>	Ne	57%	43%	$\chi^2 = 57,36$	$p < 0,001$	Ne odbacuje se H_0
	Da (kn)	81,7%	18,3%			
	Da (€)	86%	14%			
	Da (CHF)	100%	0%			
<i>Doživljaj šoka</i>	Šok koji je ponovno izgledan u budućnosti	85,3%	14,7%	$\chi^2 = 95,37$	$p < 0,001$	Ne odbacuje se H_0
	Prolazan šok	35,4%	64,6%			

Iz provedenih hi-kvadrat testova prikazanih u Tablici 2. može se zaključiti kako ne postoji statistički značajna veza ($p > 0,05$) između zavisne varijable i varijable spol te između zavisne varijable i varijable obrazovanje.

Kako bi se ispitalo postoji li razlika u prosječnoj dobi ispitanika kod kojih je šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka imao utjecaja na promjenu stava o kreditnom zaduživanju i prosječnoj dobi ispitanika na koje šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka nije imao utjecaja na stav o kreditnom zaduživanju korišten je z test. U Tablici 3. su prikazani osnovni statistički parametri: aritmetička sredina (M) i standardna devijacija (SD) te vrijednost z testa iz kojeg se može zaključiti da postoji statistički značajna razlika u godinama između ispitanika na koje je šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka imao utjecaja na stav o kreditnom zaduživanju i na koje šok nije imao utjecaja na stav o kreditnom zaduživanju.

Tablica 4 z test

Izvor: Izrada autora (2017)

		M	SD	z-vrijednost	p-vrijednost
<i>Utjecaj zaduživanje</i>	DA	42,01	10,4	-5,01	$p < 0,001$
	NE	36,06	14,0		

Za analizu koja od statistički značajnih prediktorskih varijabli treba ući u binarni logistički model korištena je Forward Stepwise metoda koja je pokazala da model može imati dvije varijable: *Doživljaj šoka* i *Kreditna zaduženost*.

Model binarne logističke regresije (Tablica 5) glasi:

$$\ln\left(\frac{P(y)}{1-P(y)}\right) = 0,43 + 1,12(\text{doživljaj šoka}) - 0,74(\text{zaduženost}) \quad (2)$$

Kako bi se utvrdilo koliko je dobro model prilagođen podacima korišten je Hosmer-Lemeshow test. Hosmer-Lemeshow testom ($\chi^2 = 17,26$ i $p = 0,2325$) dobiven je statistički nesignifikantni hi-kvadrat pokazatelj, što upućuje na to da je model dobro prilagođen podacima.

Tablica 3 Binarna logistička regresija
Izvor: Izrada autora (2017)

Efekt	Utjecaj zaduživanje – procjena parametara binarne logističke regresije				
	Stupanj efekta	Procjena	Standardna pogreška	Waldova statistika	p - vrijednost
<i>Presjek</i>		0,4319	0,1436	9,0442	0,0026
<i>Doživljaj šoka</i>	Šok koji je ponovno izgledan u budućnosti	1,1169	0,1430	61,0442	0,0000
<i>Kreditna zaduženost</i>	Ne	-0,7442	0,1225	36,9378	0,0000

Prema modelu (2), prirodni logaritam šanse da je na pojedinca šok imao utjecaja na stav o kreditnom zaduživanju je pozitivno povezan s doživljajem šoka ($p < 0,001$) i negativno povezan s trenutnom zaduženošću ($p < 0,001$). Omjer šansi za varijablu *Doživljaj šoka* pokazuje kako je vjerojatnost $P = \exp(1,12) = 3,056$ puta veća da šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka utječe na promjenu stava o kreditnom zaduživanju onih ispitanika koji smatraju da je šok ponovno izgledan u odnosu na one koji smatraju da je šok prolazan, uz nepromijenjenu varijablu *Zaduženost*. Omjer šansi za varijablu *Zaduženost* pokazuje kako je vjerojatnost $P = \exp(-0,74) = 0,475$ puta manja da se šok nastao promjenom švicarskog franka reflektira na stav o kreditnim zaduživanjima onih ispitanika koji nisu kreditno zaduženi u odnosu na one koji jesu zaduženi, uz nepromijenjenu varijablu *Doživljaj šoka*.

5 Zaključak

Pojava financijske krize je nepredviđeni događaj koji ima velik utjecaj na građane i njihove odluke vezane za potrošnju. O istraživanjima posljedica krize vezanih za odluke o trošenju budućeg dohotka bavili su se mnogi autori. Utjecaj šokova na odluke vezane uz potrošnju kao i utjecaj sjećanja na krizu objašnjen je u radu. Kroz teoriju permanentnog dohotka istražena je važnost istraživanja o promjenama osobnog dohotka i osobne potrošnje. Nadalje, u radu je prikazano kako je velika recesija manifestirana kroz rast vrijednosti tečaja švicarskog franka utjecala na kreditno zadužene građane u Hrvatskoj. Promjene dohotka utjecale su na smanjenje osobne potrošnje i pad kreditne zaduženosti što je prikazano kroz kreditni lom.

Ispitanici su uglavnom bili kreditno zaduženi (69,9 %), od kojih je 57 % zaduženo u eurima, 31 % u kunama, a 12 % u švicarskim francima. Na pitanje namjeravaju li se ponovno kreditno zadužiti u skorije vrijeme, njih 77,9 % je odgovorilo negativno, a glavni čimbenici su bili da su već kreditno zaduženi ili nemaju potrebu. Odgovori ispitanika koji dvoje o mogućnosti otplate novog kredita bili su: povećanje rate kredita zbog promjene tečaja (22,7 %), povećanje rate kredita zbog porasta kamatne stope (19,5 %), mogući gubitak posla (neovisno o stanju u gospodarstvu) (19,1 %) i ostalo. Nadalje, 63 % ispitanika iskazalo je da ne bi bili skloniji kreditnom zaduženju da je uveden euro kao sredstvo plaćanja u Hrvatskoj, dok 16 % ispitanika misli da bi zamjena kune eurom kao sredstvom plaćanja u Hrvatskoj otklonio rizik neotplate kredita. Na pitanje jesu li nakon financijske krize razmišljali opreznije prilikom potrošnje 80 % ispitanika su odgovorili potvrdno, 13 % negativno, a 7 % da ne

znaju. Navedeno pitanje postavljeno je vodeći se ranije iznesenim tvrdnjama da potrošači nakon nastupanja krize više razmišljaju prilikom potrošnje i donose racionalnije odluke vezane za potrošnju i štednju. Termin financijska kriza je korišten zato što se ispitivao financijski učinak porasta tečaja švicarskog franka na ispitanike.

Za analizu koja od statistički značajnih prediktorskih varijabli treba ući u binarni logistički model primijenjena je Forward Stepwise metoda koja je pokazala da model može imati dvije varijable: *Doživljaj šoka* i *Zaduženost*. Model procijenjene binarne logističke regresije (Tablica 6.) glasi:

$$\ln \left(\frac{P(y)}{1-P(y)} \right) = 0,43 + 1,12 (\text{doživljaj šoka}) - 0,74 (\text{zaduženost}) \quad (2)$$

Hosmer-Lemeshow testom (Tablica 7.) dobiva se statistički nesigantan hi-kvadrat pokazatelj, što upućuje na to da je model dobro prilagođen podacima. Prema dobivenom modelu (2), prirodni logaritam šanse da je na pojedinca šok imao utjecaja na stav o kreditnom zaduživanju je pozitivno povezan s doživljajem šoka ($p < 0,001$) i negativno povezan s trenutačnom zaduženošću ($p < 0,001$; tablica 6). Omjer šansi za varijablu *Doživljaj šoka* pokazuje kako je vjerojatnost 3,056 puta veća da šok nastao promjenom tečaja švicarskog franka utječe na promjenu stava o kreditnom zaduživanju onih ispitanika koji smatraju da je šok ponovno izgledan u odnosu na one koji smatraju da je šok prolazan, uz nepromijenjenu varijablu *Zaduženost*. Omjer šansi za varijablu *Zaduženost* pokazuje kako je vjerojatnost 0,475 puta manja da se šok nastao promjenom švicarskog franka reflektira na stav o kreditnim zaduživanjima onih ispitanika koji nisu kreditno zaduženi u odnosu na one koji jesu zaduženi, uz nepromijenjenu varijablu *Doživljaj šoka*.

Navedeni rezultati upućuju na to da bi nositelji ekonomske politike u gospodarstvu koji rast BDP-a temelje na porastu osobne potrošnje trebali djelovati na sve čimbenike koji utječu na odluke o potrošnji sadašnjeg i budućeg dohotka. Sjećanje na krizu jedan je od čimbenika koji utječe na smanjenje sadašnje i buduće osobne potrošnje te je nužno raditi na povjerenju potrošača tako da ovolika izloženost građana Hrvatske šokovima kao što je porast vrijednosti švicarskog franka nikako ne bude izgledna u budućnosti.

Ograničenja ovoga rada ogledaju se u prigodnom uzorkovanju što utječe na mogućnost poopćavanja rezultata istraživanja. Sjećanje na krizu i njezin utjecaj na odluke o budućoj potrošnji istraživani su netom nakon završetka krize te bi drukčiji rezultati možda proizašli iz istraživanja provedenog s većim vremenskim odmakom. Stoga bi bilo poželjno istraživanje ponoviti na reprezentativnijem uzorku te s većim vremenskim odmakom da bi se dobili pouzdaniji rezultati.

Literatura:

Aiyar, S. (2012). From financial crisis to great recession: The role of globalized banks. *The American Economic Review*, 102 (3), 225-230.

Aguiar, M., Bils, M. (2015). Has consumption inequality mirrored income inequality? *The American Economic Review*, 105 (9), 2725-2756.

Atelj, M. (2015). Utjecaj promjene tečaja švicarskog franka na osobnu potrošnju građana Zadarske županije, Završni rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za ekonomiju.

Beckmann, E. (2013). Financial literacy and household savings in Romania, *Numeracy*, 6 (2).

Beckmann, E., Scheiber, T. (2012). The Impact of Memories of High Inflation on Households' Trust in Currencies, *Focus on European Economic Integration*, 4, 80-93.

- Bejar, M. et al. (2012). What are the major changes the financial crisis impacted on the Spanish consumer behaviour? Project work in Business Administration (Bachelor), dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/12521819.pdf> (pristupljeno 12. veljače 2017.)
- Blanchard, (2005). Makroekonomija, treće izdanje, Mate d.o.o. Zagreb
- Bogović Denona, N. (2002). Dugoročna obilježja osobne potrošnje u Republici Hrvatskoj, *Ekonomski pregled*, 53, 7-8.
- Brčić-Stipčević et al. (2010). World's and Croatia's retailers reactions to recession, *Izazovi trgovine u recesiji*, Ekonomski fakultet u Zagrebu.
- Buturac, G. et al. (2009). Croatian economy in terms of the global recession, *Ekonomski pregled*, 60 (12), 663-698.
- Carroll, C. D. et al. (2011). How large are housing and financial wealth effects? A new approach, *Journal of Money, Credit and Banking*, 43 (1), 55-79.
- Dobša, J., Bojanić-Glavica, B., Kero, K. (2011). Research of Household Expenditure for Food and Non-Alcoholic Beverages in the Republic of Croatia, *Ekonomski Vjesnik/Econviews: Review of contemporary business, entrepreneurship and economic issues*, 24 (2), 325-333.
- Dumičić, K., Žmuk, B. (2009). Karakteristike korisnika interneta u Hrvatskoj i reprezentativnost internetskih anketa. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 7(2), 115-140. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/44432> (pristupljeno 12. veljače 2017.)
- Dumičić, K., Čeh Časni, A., Palić, I. (2013). The short-run and long-run behaviour of personal consumption in Croatia, *Central European Journal of Operations Research*, 21 (1) 3-11.
- Dumičić, M. (2015). Financial stress indicators for small, open, highly euroized countries: the case of Croatia, *Financial Theory and Practice*, 39 (2), 171-203.
- Friedman, M. (1957). The permanent income hypothesis. In *A theory of the consumption function* (20-37). Princeton University Press.
- Grise, C., Nitschka, T. (2015). On financial risk and the safe haven characteristics of Swiss franc exchange rates, *Journal of Empirical Finance*, 32, 153-164.
- DZS (2008-2014). Statističko područje: Osobna potrošnja i pokazatelji siromaštva, „Ankete o potrošnji kućanstva“.
- Hall, R. E., Mishkin, F. S. (1982). The sensitivity of consumption to transitory income: estimates from panel data on households, *Econometrica*, 50 (2), 461-481.
- Hall, S. M. (2015). Everyday family experiences of the financial crisis: getting by in the recent economic recession, *Journal of Economic Geography*, 16 (2), 305-330.
- HNB, Statistički podatci, Pokazatelji poslovanja kreditnih institucija, dostupno na: <https://www.hnb.hr/statistika/statisticki-podaci/financijski-sektor/druga-monetarne-financijske-institucije/kreditne-institucije/pokazatelji-poslovanja-kreditnih-institucija> (pristupljeno 12. veljače 2017.)
- Hurd et al. (2010). Effects of the financial crisis and great recession on American households, *National Bureau of Economic Research Working Paper #16407*.

- Jappelli, T., Pistaferri, L. (2010). The consumption response to income changes, *Annu. Rev. Econ.*, 2 (1), 479-506.
- Jurčić, Lj. (2010). Financijska kriza i fiskalna politika, *Ekonomski pregled*, 61 (5-6), 317-334.
- Lovrinčević, Ž. (2000). Osobna potrošnja u Hrvatskoj u razdoblju 1970. – 1999. – Konstrukcija serije i empirijsko modeliranje, *Privredna kretanja i ekonomska politika* 10 (82), 29-145.
- Marjanović, G. (2010). Uticaj ekonomske krize na glavni tok ekonomske misli, *Ekonomski horizonti*, 12 (2), 5-20.
- Mood, C. (2010). Logistic regression: Why we cannot do what we think we can do, and what we can do about it, *European sociological review*, 26 (1), 67-82.
- Mrnjavac, Ž., Bečić, M. (2014). Utjecaj socio-ekonomskih obilježja na vjerojatnost pojave preobrazovanosti u Republici Hrvatskoj, *Revija za socijalnu politiku*, 21 (3). Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/131396> (pristupljeno 12. veljače 2017.)
- Nestić, D. (2005). Raspodjela dohotka u Hrvatskoj: što nam govore podaci iz ankete o potrošnji kućanstva, *Financijska teorija i praksa*, 29 (1), 59-73.
- Palley, T. I. (2010). The relative permanent income theory of consumption: a synthetic Keynes–Duesenberry–Friedman model, *Review of Political Economy*, 22 (1), 41-56.
- Palley, T. I. (2011). America's flawed paradigm: macroeconomic causes of the financial crisis and great recession. *Empirica*, 38 (1), 3-17.
- Pavić, D., Balta, I. (2007). Uzroci velike gospodarske krize u SAD-u i Hooverovo upravljanje krizom, *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe*, 1 (1-2), 137-155.
- Peng et al. (2002). An introduction to logistic regression analysis and reporting, *The journal of educational research*, 96 (1), 3-14, 4.
- Porpiglia, A. et al. (2015). Household saving behaviour and credit constraints in the euro area, ECB Working paper, No. 1790. Dostupno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/154223/1/ecbwp1790.pdf> (pristupljeno 12. veljače 2017.)
- Pranjić, S. (2015). Dopuštenost odobravanja kredita u CHF-ugovaranja valutne klauzule u CHF u jednostranog mijenjanja ugovorenog režima upravljanja promjenljivom kamatnom stopom, *Tranzicija*, 16 (34), 15-38.
- Pribisalić, L. et al. (2015). Pravni aspekt zaštite potrošača kod ugovora o kreditu s valutnom klauzulom vezanom za švicarski franak. *Usklađivanje zakonodavstva s ACQUIS-em*.
- Primiceri, G. E., Van Rens, T. (2009). Heterogeneous life-cycle profiles, income risk and consumption inequality, *Journal of monetary Economics*, 56 (1), 20-39.
- Prohaska, Z. et al. (2013). Uloga banaka u recesiji hrvatskog gospodarstva, *Financijska tržišta i institucije Republike Hrvatske u procesu uključivanja u Europsku uniju*, 200-215.
- Radman Peša, A. et al. (2015). Regulacija financijskog tržišta prije i nakon svjetske krize, *Oeconomica Jadertina*, 5 (1), 94-109.

- Rodik, P. (2012). Kreditna zaduženost i pad životnog standarda – Istraživački izvještaj, Istraživanje Udruge Franak. Dostupno na: <http://www.scribd.com/doc/112998630/Istra%C5%BEivanje-kreditnih-du%C5%BEenika> (pristupljeno 12. veljače 2017.)
- Shea, J. (1995). Myopia, liquidity constraints, and aggregate consumption: a simple test, *Journal of money, credit and banking*, 27 (3), 798-805.
- Stephens, M. (2008). The consumption response to predictable changes in discretionary income: Evidence from the repayment of vehicle loans, *The Review of Economics and Statistics*, 90 (2), 241-252.
- Stix, H. (2013). Why do people save in cash? Distrust, memories of banking crises, weak institutions and dollarization, *Journal of Banking & Finance*, 37 (11), 4087-4106.
- Stjepanović, J. (2013). Intervju s Petrom Rodik, *Diskrepancija*, 85-96.
- Šućur, Z. (2014). Stari i novi siromasi u hrvatskom društvu: empirijski uvid, *Bogoslovska smotra*, 84 (3) 577-610.
- Tica, J., Rosan, M. (2014). Čimbenici kretanja funkcije realne potrošnje kućanstava, *EFZG Working Paper Series/EFZG Serija članaka u nastajanju*, 8, 1-18.
- Wolpin, K. I. (1982). A new test of the permanent income hypothesis: the impact of weather on the income and consumption of farm households in India, *International Economic Review*, 583-594.